

EGY OSZTRÁK FŐHERCEGNŐ KÁLVÁRIÁJA.

I.

BELLA gerant alii . . ., szokták csúfolni a Habsburgokat, mint a nagy haszonnal járó házasságkötések művészeit. Ebben a művészetben méltó vetélytársra akadtak a Jagellók dinasztiájában. Épen a gyámoltalannak kikiáltott II. Ulászló volt az, aki nem is házassággal, csak házassági *ígérettel* szerezte meg Csehországot Podjebrádtól. Aztán megint nem házassággal, csak színlelt szertartással szerezte meg Magyarországot Mátyás király halála után. Vetélytársak szövetkeztek az 1515-iki Habsburg-Jagelló-házasságok alkalmával, melyek következtében II. Lajos halála után Ulászló szerzeményeit a Habsburg-dinasztia nyerte el : Ferdinánd lett magyar és cseh királlyá. A Jagelló-család feje, Zsigmond lengyel király, tétlenül nézte Ferdinánd sikereit, tétlenül nézte a magyarországi kettős királyválasztást is. Trónkövetelés helyett az új hatalmasokkal jó viszonyban akart élni. Második házasságából született első leányát, Izabellát, feleségül Ferdinánd ellenfeléhez, János királyhoz adta, egyetlen fiának házastársul Habsburg-hercegisasszonyt szemelt ki, Erzsébetet, aki-nek élete a házasságkötés órájától kezdve szakadatlan kálváriajárássá változott.

A kettős házasság nagy ellentéteket volt hivatva áthidalni és hivatva volt arra is, hogy három uralkodót hozva közelebb egymáshoz, mind a hármat biztosítsa a félelmes török ellen. II. Ulászló korában erre a célra a lengyel-magyar-velencei szövetség tett kitűnő szolgálatot, most a lengyel-magyar-osztrák szövetség lett volna erre hivatva.

Kívánatos volt az összeköttetés Ferdinándra, mert főleg ő ellene irányult a török támadás, kívánatos volt a lengyel Zsigmondra, mert ez biztosíthatta őt Habsburg-intrikák ellen a német lovagrenddel és a muszkákkal szemben ; kívánatos volt a gyöngye Zápolyai Jánosra, legkívánatosabb a két viszálykodó király közt nevető harmadiknak prédájául dobott magyar nemzetre nézve.

De bármilyen kívánatos volt is a két házasság, lassan érlelődött mind a kettő. Sok papirost teleírtak, sok pennát elrágtek a királyi irnokok, sokat nyargaltak a posták egyik udvarból a másikba, amíg a célt félig elérték — t. i. amíg a házasságok megtörténtek — ; a cél második fele, ami pedig még fontosabb lett volna, a jó egyetértés megvalósítása célnak maradt továbbra is . . .

II.

Ferdinánd és Zsigmond levelezése Bécsben természetesen a levéltár «*nyelve*» (Polonica) osztályába került, de mivel Ferdinándnak sokáig a magyar királyi korona volt legfőbb ékessége, a lengyelekkel folytatott levelezés egy része a magyar (Hungarica) osztályba jutott, sőt idejutott még a családi levelezés egy része is. Itt vannak azok a levelek, amelyekben a gyermekek állapotáról értesíti a királyt Riccius Jeromos, később ennek fia, Pál. Innsbruckban keltek ezek a levelek, ott nevelkedtek a királyi gyermekek a havas bergek közé ékelt Inns-

bruckban, ahol olyan gyönyörű síremléke van nagyatyjuknak, Miksának, «az utolsó lovagnak».

Tizenegy leány- és négy fiúgyermek gondját viselték a nevelők.

Korán gondot akasztottak atyjuk nyakába a gyermekek. Már 1526 végén panaszol Zsigmond lengyel királynak Ferdinánd: Micsoda tűrhetetlen állapot, hogy alattvalók törekednek királyságra, amint Zápolya teszi: mi lesz a királyokból, különösen azokból, akiknek gyermekeik vannak?

Jöttek más irányú gondok is. «Lázások voltak a gyermekek, a sok gyertya füstje elvette tőlük a levegőt. Most a két szomszédos szobában égnek a gyertyák, este csak egynek szabad égnie; jobban is lettek már», írja Innsbruckból Riccius Jeromos 1530 telén.

Aztán a kiházásításra is kellett gondolni. Ezen a téren előrelátás hiányával nem lehet vádolni Ferdinándot. A népes gyermekszoba első csillagát, Erzsébet hercegnőt, négyéves korában 1530-ban jegyezte el, ugyanabban az évben, amelyikben Riccius azt a füstös levelet írta. A kiszemelt vőlegény lengyel királyfi, az ifjabbik Zsigmond volt, akit atyja ekkor már meg is koronáztatott. Korra egymáshoz találtak a jegyesek és a házasságot nagyon ajánlották a politikai viszonyok: a török egyformán fenyegette Ferdinánd és Zsigmond birtokait.

A férjhezmenetelig azonban a kis menyasszonynak a gyermekszobában kellett maradnia. Nagy elragadtatással ír erről a gyermekszobáról a pápai legátus: mintha az angyalok karát látná, olyan bájosak ezek a gyermekek. Sokat ír róluk egy bécsi lovagjáték alkalmából.

«Kánonok szerint tilos volna egyháziaknak lovagjátékon (hastiludium) megjelenniök, de a ker. köztársaságnak érdeke, hogy figyelemmel legyünk a jóakarató fejedelmekre, ezért megizentem, hogy elmegyek, de csak azért, hogy őfelségét láthassam. Kértem, gondoskodjék őfelsége, hogy ne kelljen szabad ég alatt ülnöm. Február 18-án, húshagyó kedden d. u. 1-re Salm gróf házába mentem, oda ment a nuncius is. Egy szoba a király és királyné részére volt fönn tartva, egy a két királyfi és két kiráyleány részére, — ezek közül egyik a lengyel királyfi jegyese. Ez a kicsike olyan kedves, hogy *majmocskájának* hívja őt a király és királyné is.

A két királyfi nem jött el, mert olaszdivatú táncot tanultak ebédutánra.

Egy szomszédos szobát rendeztek be nekem a nunciussal, a velencei követtel és a lovagjáték négy bírójával közösen. Az ablakból két nagyszerű szőnyeg lógott, egyik karmazsin-, másik violaszín selyem, mindkettő aranyvirágokkal. Ahol én ültem, odáig ért az a karmazsin, amelyik a király ablakánál kezdődött. A király hazulról idehozta és átadta nekem azt az utasítást, amely a lundi érsek részére készült a frankfurti diétára s játék közben négyszer-ötször is átjött hozzám beszélgetni.

A játék nagyon szép volt, pedig, két ifjú kivételével, gyakorlatlanok vettek részt benne. Két főjátékos (tenentes ludi) közül egyik spanyol volt, don Francisco de Lasso, a királyi istálló-mesternek, Lasso Péternek testvére. A másik valami magyar nemes ifjú, Warcus nevű, a király azt mondta róla, hogy gazdag és erős, bátor katona. Ez nemrég jött az udvarba, a spanyol és burgundi divat szerint öltöztetik.

Egy eltört lándzsa vasa egy tisztos özvegy homlokát érte, az aludvar-mesternéét, aki a királykisasszonyok szobájában ült. A szeme és orra közt sérült meg, de nem veszélyesen. A király és a királyné maguk mentek segíteni rajta.

Mintaszerű a király házaselete, valami igazi germán egyszerűség van a

kísérő leányok közt. Ha a király a királynéval ki akar lovagolni, egy óra alatt készen vannak valamennyien.

Az egyes lándzsatorések után jött a csapatos küzdelem. Ez látványnak szép, de veszélyes. Két párt rohan egymásra, ha egy lándzsa eltört, szilánkjai könnyen behatolnak a vért résein. Egyik játékosnak kétszer tört el a lándzsája.

A játék után ebédre mentünk a Salm palotájához közel eső királyi palotába. A királynét két leánya kísérte az ebédhez, onnan azonban illő köszönés után elmentek.

Az udvari táncmulatságon az első táncot a király járta a királynéval, a másodikat Warcus, aki rása karmazsinruhát, piros csizmát viselt, igen tisztességesen. A király táncolt nagyobbik leányával és még egy szép nővel, de tisztességesen. A zenéjük dobbal-síppal (fistula) ment, német módra, katonás zene volt: ezek még lakodalomra is harci dobbal kísérik a leányt.

Ezután jött az olasz sípok zenéje. Egy milánói táncmester vezetésével bejött három fiú arany- és selyemruhában: a két királyfi volt és Lasso Péter fia. Velencei módra táncoltak.»

A táncmulatság nagy teremben volt, a terem egyik sarkában arany szőnyegen, arany hátszőnyeg előtt, arany szőnyegből készült mennyezet alatt heverőszék állott, szintén arany szőnyeggel beterítve, a király és királyné részére.

Ez a táncmulatság 1539-ben történt, Erzsébetünk ekkor már 14. évéhez közelgett, házassága határidejét is kitűzték nemsokára.

III.

A házasság ügyében már 1534 végén komoly lépés történt. Burgo András¹ megszerezte a fölmentvényt III. Pál pápától már évekkal azelőtt; 1534 dec. 14-én másolatot kért erről III. Pál pápától Sanchez, V. Károly császár római követe. A bulla szerint megengedi a pápa, hogy a jegyesek törvényes házasságra lépjenek a köztük levő harmadízű rokonság és gyermekkoruk (Zsigmond 12 éves, Erzsébet négy évvel fiatalabb volt) dacára.

Hogy így a házasság ügye kezdett komolyodni, Ferdinánd király neki-melegedett a kéréseknek. Le akarta beszélni Zsigmondot a moldvai vajda megfenyítéséről, pedig ez nyíltan szövetkezett Zsigmond ellen a törökkel, de Ferdinánd számított reá Zápolyai elleni küzdelmeiben. Kassa elfoglalásának évében (1536) engedélyt kér Zsigmondtól arra, hogy Lengyelországból vásárolhasson élelmiszereket hadserege részére, miután Felsőmagyarországon a gabona kevés, sőt 1537 elején arra kért engedélyt, hogy Lasky Jeromos katonákat toborozhasson Lengyelországban János ellen. Zsigmond ezzel szemben arra hivatkozott, hogy háborúja van a muszkákkal, épen fegyverbe szólította népét. Azt megengedte, hogy toborozzanak az országban, de nem a hadkötelesek közül, tehát nem a birtokos nemesek közül. Bona királyné később, férje távollétében, azt is

¹ Burgo András (nem tévesztendő össze báró Burgio Antal pápai követtel, kinek jelentéseit a mohácsi vész előzményeiről Bartoniek Emma adta ki a Napkelet könyvtárában) volt Károly császár követe Magyarországon a mohácsi vész előtt. Életrajzát röviden megírta a korán elhunyt Petres Kálmán, marosvásárhelyi igazgató, aki ezt az életrajzot alaposabban is ki akarta dolgozni s e végből éveken át folytatott levéltári kutatásokat Párizsban. Szép anyagot gyűjtött össze, remélem, hogy ennek fölhasználásával a család kívánságának megfelelően kidolgozhatom Burgo életrajzát, befejezve így a derék Petres munkáját.

megengedte, hogy Lasky 300 mázsa lőport vigyen ki az országból Ferdinánd serege részére.

Zsigmondnak is voltak kérései. Pekri Lajos szabadonbocsátása érdekében több ízben is írt Ferdinándnak Pekri lengyel feleségének kérésére. Legsúlyosabb kérései Bari várost illették. Ez az olasz kikötő Bona öröksége volt a Sforzák birtokából, ezt a várost mindig fenyegették a nápolyi királyságban elhelyezett spanyol csapatok, megszállására kiváló ürügyet adott a török kalóztól való félelem. Bona nem győzte írni a leveleket Ferdinándhoz, állandóan kérte közbenjárását a császárnál. Károly császár meg is vigasztalta ismételten Bonát, hogy a nápolyi alkirály rendeletet kapott: bánjon úgy Barival, mintha a császár kérése volna a Bona kívánsága.

A rokon uralkodók kölcsönös szívességeit még kedvesebbé tették a gyermekek levelei. 1538 július 18-áról, de más dátumokról is maradtak fenn levelek, amelyekben a gyermek Miksa és Erzsébet sajátkezű írombairású levelekben jó egészséget kívánnak a lengyel királyi családnak. Bizonyára jóleső érzéssel olvasták mindkét családban ezeket a leveleket, de a kölcsönös szívességekérések közben fölmerült komoly ellentétek felhőt ezek a levélkék el nem oszlathták.

A szívességkérések közben Ferdinánd kívánságai nőttek nagyobbra. Ferdinánd álma az egész Magyarország megszerzése volt, aminek pedig egyetlen módja a török háború lett volna. Erre nagy reménye nyílt 1538-ban, mikor testvére, V. Károly császár békét kötött Ferenc francia királlyal. A békekötés híret Ferdinánd sietve közölte Zsigmonddal, aki szerencsét kívánt hozzá. Vérmes reményeket ébreszthetett a szultánnak az a hibája, hogy megtámadta a békeszerető, de hatalmas Velencét. A signoriával szövetkezett V. Károly és a pápa; Ferdinánd remélhette, hogy nagy európai koalíció keletkezik a törökök ellen: Ferenc kibékülésének hírére Zápolyai is kibékült Nagyváradon Ferdinánddal, sőt kötelezte magát a török elleni háborúra. Zápolyai ezután feleségül vette Zsigmond leányát, Izabellát s így még közelebbi rokonságba került Ferdinánddal, aki a lengyel királytól is segílyt remélt.

Csakhogy Zsigmond óvatos volt a szövetségshírekkel szemben. Hiába hivatkozott Ferdinánd a császárra, hiába a német rendek részéről följánlott segílyre, Zsigmond értesült arról, hogy Velence követet küldött a szultánhoz, mert V. Károly hajóhada késlekedett: ez békére vallott.

Zsigmondnak lett igaza, a liga békét kötött Szolimánnal. Háborús segílység küldése helyett arról adhatott értesítést az év végén Zsigmond, hogy hozzá a szultántól követ érkezett, aki jelenté, hogy a szultán leánya férjhez megy, két fiát fölveszik a mohamedán egyház felnőtt tagjai közé és a szultán erre az alkalomra meghívja a lengyel királyt.

Ilyen körülmények között találta a két udvart János király halálhíre. Ferdinánd még János halála előtt ugyanazt a Lasky Jeromost küldte Konstantinápolyba, aki 14 évvel azelőtt János szolgálatában járt ott avégből, hogy a szultánt Magyarországra hozza Ferdinánd ellen. Laskynak ez a követjárása hozta az első bonyodalmat a kis Erzsébet férjhezmenetelének útjába.

IV.

Ferdinánd krakkói követe részletes jelentést küldött haza Bona királyné ijedelméről. (1540 febr. 24.) «A királyné annyira aggódik Lasky törökországi útja miatt, hogy semmi nyugta sincs. Mióta itt vagyok, egyik postát a másik után küldi János királyhoz Magyarországba. Nekem a királyné egyik párthíve

azt mondta, hogy a királyné Felseged részére kedvező utasítást adott marsalljának, egy szavahihető személytől azonban azt hallottam, hogy az utasítás valamennyi pontja Felseged ellen szól, kivéve azt az egyet, amelyik Izabella vagyónát illeti.»

«Mert itt mindenki azt mondja, hogy Felseged Laskyt csak azért küldte nagy összeg pénzzel a szultánhoz, hogy Jánost megrontsa. Ezt Bona királyné semmiképp sem bírja el, mert ez a leánya, a vajda (ez János címe Ferdinánd híveinek leveleiben) felesége a világon a legkedvesebbik gyermeke és amint mindenki beszéli, azt mondja : tévedett a természet, ez kellett volna fiú legyen, a fiú pedig leány.»

«Mikor a napokban megtudta, hogy Lasky megjött Törökországból, harag, sírás, átkozódás és bosszúkiáltás járta, sőt megesküdünt, hogy addig nem hajtja nyugalomra fejét, amíg igen kemény bosszút nem áll azon, aki ilyen intrikát csinált az ő vére és húsa ellen. Ne vonja meg Felseged kegyelmét tőlem, amiért kötelességemhez híven mindezt megírom erről a haragos, csodálatos királynéről. Annyit hallottunk és értettünk, hogy ha csak tudná és bírná, nagyon szívesen elrontaná Felseged leányának házassági szerződését.»

«Mióta Izabellát Jánoshoz adta, azóta itt Felseged híveinek, sem semmiféle németnek helye nincs. Nemrégiben néhány rothadt narancsát tartóztatták föl az osztrák vámnál, erre ő nyilvánosan esküdözött, hogy többé németet nem tűr udvarában, hanem bosszút áll rajtuk. Nevezetes személytől hallottam, hogy ha Felseged valamit kezd János ellen, Bona nem fogja kímélni sem magát, sem jószágát, hogy vérét megvédelmezze. Most igyekszik férjét rábeszélni, hogy halasztassa el a házasságot.»

Hosszú levelének végén mint újabb értesülést jelenti a krakói követ, hogy a lengyel marsall Fráter György megbuktatására ment Magyarországra, mivel Bona azt szeretné, hogy leánya legyen régens János halála esetén. Bona megfélekezésére azt ajánlja a követ, hogy Bariban kellemetlenkedjenek neki.

A házasság elhalasztásának ügyében a követ, Logschan, jól értesült. Már 1540 június 6-án azt írja Zsigmond Ferdinándnak Vlnából, hogy a litvánok kérésére az oroszok miatt Litvániában kell maradnia két évig, ezért javasolja, halasszák el a gyermekek esküvőjét 1541 július 1-ről 1542 július 1-re.

Mire Ferdinánd beleegyező válasza Lengyelországba érkezett, előrevetette árnyékát az, amitől Bona rettegett : János király már nem volt az élők sorában és Ferdinánd haddal készült Bona bálványozott leánya ellen. Zsigmond természetesen igyekezett ezt kéréseivel elfordítani leányától, Ferdinánd azonban csak annyit ígért, hogy meg fogja tartani a Jánossal kötött szerződésben Izabella javára szóló pontokat. (1540 szept. 12.) Ez a válasz nem kedvezett Erzsébet házasságának, amelynek nemsokára újabb ellenzője is jelentkezett. A szultán küldött követet Zsigmondhoz azzal az üzenettel, hogy nem helyesli a Ferdinánddal tervezett rokoni összeköttetést ! (Loboczy Mátyás jelentése Krakóból 1542 jan. 25-éről.)

Az esküvő késett, de Zsigmond nem állott el tőle még akkor sem, mikor nyílt háborúra került a sor Ferdinánd és Izabella közt. A törökök gúnyolódtak a lengyelek fölött : az ő királyuk leányát nem a szomszédban lakó apa védelmezi, hanem a távolból kell azért Magyarországra jönnie a szultánnak. Zsigmond mégsem pártolta a törököt, sőt barátságosan viselkedett Ferdinánddal szemben ; megengedte Lengyelországban az élelmiszervásárlást a nagy német birodalmi haderő részére.

Közben egyre halogatták az esküvő határidejét. Zsigmond július 1-ről

szent Bertalan napjára kívánta a halasztást. 1542-ben válaszul Ferdinánd 1543 vízkeresztjét ajánlotta a nagy háború miatt. Zsigmond ebbe is belenyugodott, majd mivel azt szerette volna, hogy Ferdinánd feleségével együtt jelen legyen az esküvőn, újabb halasztást ajánlott, most határidő nélkül. «Nem baj — írja — hiszen fiatalok még a gyermekek.» Az ifjabb Zsigmond akkor 20, menyasszonya 16 éves volt.

1543 febr. 1-én Krakkóból Lobotzky Mátyás írt a házasságról Ferdinándnak.

«Ötödnapja érkezett a szultán követe. Ez lengyel renegát, nekem jó barátom. Ez az, aki sok jó szolgálatot tett néhai Lasky úrnak Konstantinápolyban (az időközben elhalt Lasky rokona volt Lobotzkynak), ez adta szolgálát Laskynak avégből, hogy titkos leveleket küldhessen Felsőgedhez. Elmondta, hogy csak kémkedni jött, nincs semmi fontos mondanivalója, csak a szultán feleségétől van titkos üzenete Bonához : a házasságot akarja megakadályozni. Láthatja Felsőged, hogy a szultán már semmit sem mulaszt el Felsőged ügyeinek megfontására és már török szokás és erkölcs ellenére feleségének segítségét használja föl mint asszonyi üzenetet asszonyhoz. Izabellához is küldött követet a szultán felesége. Lányának és rokonának nevezte Izabellát, mert orosz nő gyermeke ez a szultána, mint zsákmány a szultán rabja lett, aztán felesége. Izente, hogy többé ne a pasák útján, hanem általa intézze ügyeit Törökországban, mert ő többet tehet, mint a pasák. Izabella ajándékot küldött volt a pasáknak Török Bálint és Majlát kiszabadítása végett, a szultán felesége maga elé hívatta a követeket, számon kérte, miért küld Izabella ajándékot ezeknek a kapzsi pasáknak, mikor ezek semmit sem tehetnek. Elvétette a pasáktól az ajándékokat saját részére, szinte fejüket vétette.»

«A török követ kíséretében lengyel és német renegátok vannak, akik szabadon járnak a városban és gyűjtik a híreket. A királyi tanácsban Bona hívei amellet vannak, hogy Izabella Erdélyben maradjon, Bona annyira gyűlöli Ferdinándot, hogy nem bánná Izabella vesztét sem, csak Ferdinándé ne legyen Magyarország.»

A levélben említett szultána a nagy Szolimán titokzatos szerelme, a híres Roxelána. A lengyel udvarral szőtt intrikáiról szólnak konstantinápolyi jelentések is, de ezek szerint a szultán nem tudott felesége üzenetéről s a válaszvivő lengyel követ bajba jutott, mikor a nagyvezérnek ártatlanul beszámolt a szultána részére hozott üzenettel . . .

Február 2-áról Ferdinánd új lengyelországi követe, Maltzan, is beszámolt a török követről. Őt tevével jött, ezek meg voltak rakva. A tevéket a követ Zsigmond királynak ajándékozta, de rakomány nélkül. A török követ ajánlotta, hogy az ifjabb Zsigmond vegye el a francia király lányát. Maltzan ezzel szemben megvette az ellenvetést : ez nem lehet, hiszen Ferenc lánya menyasszonya Fülöp infánsnak.

Ebben az évben (1543) mégis megtörtént az esküvő. Ennek külsőségeiről sokat ír Erzsébet egyik kísérője, Herberstein Zsigmond báró önéletrajzában.

V.

Bécsből 1543 április 21-én indult a menyasszony, Herberstein mint udvarmester kísérte. Korneuburgban «nehéz sírás közt» búcsúzott a fiatal menyasszonytól édesanyja, Anna, a mi II. Ulászlónk lánya. Ötödnapra Olmützben találkoztak a lengyel király követségével. Balitzban, Bonar Severin szép fakasté-

lyában, találkoztak össze a császár követével, György brandenburgi őgróf, olmützi és borszlói püspökkel. Május 5-én értek Krakkóba, másnap megtörtént a koronázás, 7-én vezette haza ifjú feleségét Zsigmond.

A lakodalmi ünnepek nem terelték el Herberstein figyelmét az ajándékokról. Szép tömeg volt az, amit hazuról hozott magával a királykisasszony. Nyolc női kabát (Schaube) van a leltárban, egy aranyos szövetből készült ezüst rózsákkal, cobollyal bélelve, egy ezüst szövetből, egy karmazsin-damaszt, egy karmazsin-bársony, egy fekete atlasz nyestbéléssel, egy éjjelre való fekete damasztból. Tizenhárom darab «Jängkher» (rövid felsőruha; ha valaki két felsőruhát visel — «ami különösen nőknél fordul elő» — annál a belsőt hívják így) épen olyan gazdag anyagból, mint a női kabátok, legtöbbje karmazsin-bársony, de ezeknél már a csipke és hímzés is megjelenik, különösen a szegélyeken. Van fekete és májszín bársonyszegély, háromszoros szegély is.

A többi ruháknál előfordul gyöngyszegély hímzéssel, a szegély arany zsinórral körülcavart arany zsinórral díszítve, arany gombok, ezüst gombok. Gazdag változatosság van a színekben is: hamuszín, májszín, barna, vörös, fehér, a szegély természetesen legtöbbször eltérő színű az alaptól. A felsőruhák uralkodó színe a fekete és a májszín.

Kalapot (pireth) kapott a kisasszony tíz darabot. Kettő ezüst, kettő vörös karmazsin-bársony, kettő májszín bársony arany tükkel (stefften), kettő fekete bársony, egy májszín és egy hamuszín.

Ezüstneműt kapott kápolnája, konyhája és pincéje részére. Az ezüstneműnél leltárba vették az egyes darabok súlyát is. Legsúlyosabb egyenként az a hat tál, amelyik összesen 58 márkát (mintegy 13 kg) nyomott. Tekintélyes érték a kápolna fölszerelése is. Külön van felsorolva a függönykészlet, közte az egyik németalföldi — Németalföld kormányzója a menyasszony édes nagynénje, Mária, a mi II. Lajosunk özvegye volt — munkán Romulus és Remus, egy másikon Nabukodonozor története.

A vászonruhák, asztalterítők, konyhai rézedények hosszú sora után jön a szekerek fölszerelése. Kóberes kocsit vitt a királykisasszony, a koci belseje aranyos szövettel, külseje bőrrel behúzva, hozzátartozik nyolc fehér ló, nyolc drb. vörös bársony vert és aranyozott hám, nyereg; van hozzá nyolc drb. vert bőrhám is. A kísérő kisasszonyok részére is van egy kóberes koci, ehhez hat fehér ló tartozik; kumethám, nyereg, szíjszerszám, minden sárga-rézverettel.

Herberstein gondosan fölszámolja mindazt, amit a fiatal asszony apósától, anyósától, rokonaitól kapott. Minket legközelebről a magyar vonatkozású ajándékok érdekelnek.

János király özvegyének, Izabellának, ajándékai közt négy aranyozott kupa szerepel első helyen, a nagyobbikon János király címere. a többin öntött (geschmelzte) vörös eper. Fráter György és Petrovics Péter két-két kupát küldött; ezek épúgy, mint Izabella ajándékai, erdélyi művek (sibenburgisch arbei) voltak.

A nászéjtszaka után kapta meg Erzsébet az ifjú férj ajándékait. Három nyaklánc szerepel ezek közt, egyik hét rózsából, mindegyik rózsa közepén egy smaragd és három gyémánttábla; kívül körül mindenik rózsán három rubin-szem; Herberstein kiszámítja: összesen hét smaragd, 21 gyémánttábla, 21 rubin-szem, 69 gyöngy; — ezen a nyakláncon egy drágakő függ, alul egy smaragd, fölül egy gyémánt, egy nagy függő körtegyönggyel (Piernperl).

VI.

A lakodalom tehát nagy pompával lezajlott, Herberstein hazamehetett, mint aki jól végezte dolgát. Meg is írja emlékezéseiben, hogy június 16-án ő Krakkóból «verruckht», de dolga nem volt jól elvégezve. Mindenki tudta, hogy Bona nem szereti menyét, sőt *nem engedi hozzá fiát, az ujdonsüll férjet*. Ferdinánd még Herbersteinék elindulása előtt küldött egy megbízható embert lánya mellé «tolmácsul». Ez, Marsupinus, már június 26-án Krakkóból jelenti, hogy őt szívesen fogadták, csak Bona királyné ellenséges indulatú vele szemben : azonnal vissza akarta őt küldeni. Néhány nap mulva bizonyára Bona rábeszélésére levelet írt Zsigmond király Ferdinándnak, hogy Marsupinus otltéte fölösleges, a fiatal királyné (az öreg Zsigmond már régebben megkoronáztatta fiát) *tud beszélni férjével tolmács nélkül is*, kíséretének létszámáról régebben volt már megállapodás, ez a létszám betelt.

De Marsupinust nem lehetett olyan könnyen eltávolítani. Hivatalában igen önérzetes volt, szembe mert szállni még Bona királynéval is. Sűrűn írta Bécsbe jelentéseit. Ezekből megtudjuk, hogy Erzsébetet Isabettának kényeztették otthon. Ez a név adott alkalmat egyik nevezetes aktakiadványban arra, hogy Erzsébetünket összetéveszék Izabellával, Zápolyai özvegyével. Egyik levelében Marsupinus pártfogásába veszi Isabetta szakácsát : itt egy konyhán főznek az összes felségeknél s a Bécsből hozott szakács nem mutathatja meg *tudományát és hűségét. Mivel a szakácsnak semmi dolga sincs, kéri az ő nevében Marsupinus, méltóztassék Ferdinánd ideküldeni a szakács egyik barátját is*, ha az is itt lesz, akkor ez talán könnyebben kitar.

Bonával Marsupinus veszekedett és igyekezett borsot törni az orra alá.

Bonának egyik fő híve volt a gneznai érsek. Ez évenként haladékot kapott a krakkói püspökség betöltésére Rómából, közben a jövedelmet ő húzta. Bona 1543 júliusában is kérte Rómából a halasztást egy évre, de most Marsupinus sietve értesítette Ferdinándot, hogy meg lehetne bosszantani Bonát a halasztás megakadályozásával, Bona küldöttje szekerekkel megy, Ferdinánd postán küldhetné valakit s embere így megelőzheti Bona küldöttjét.

Közben pestis tört ki Krakkóban, naponta 30 ember halt meg. Bona Litvániába küldte *fiát*, az ifjú Zsigmondot, *de Erzsébet nélkül*. Képzeltük Marsupinus mérgét a nem nagyon előzékeny anyós újabb fogása fölött. Hiába kérte Bonát, végül mást nem tehetett, minthogy vigasztalni próbálta Isabettát, és adta sűrűn a tanácsot Ferdinándnak : foglalja el V. Károly Barit, most a török miatt úgyis meg kell szállni, tartsa megszállva, hadd legyen Bonának könyörögnivalója. Annál fontosabbnak írja Bari megszállását, mert Bona képes a várat a töröknek adatni.

Ilyen politikai viszonyok közt érte Krakkót a sajtáború.

Marsupinus úgy látszik szerette a sajtot. Hihető, hogy Isabetta is szerette a sajtot, sőt az eseményektől ítélve, valószínű, hogy az a Bonar Szeverin is szerette, aki annyira tudta méltányolni Isabetta kérését. De mindehhez hozzá kell tennem, hogy bizonyára Bona is szerette a sajtot.

Isabetta ugyanis sajtot kért, sőt kapott is egy szép napon az étekosztótól (dispensator). Meghallotta ezt Bona és elrendelte, hogy többé az ő tudta nélkül sajtot ne adjanak ki.

Több se kellett Marsupinusnak, nyomban elpanaszolta az esetet Bonar Szeverinnek, aki azonnal küldött nyolcvan fontot ! Ez a parmesansajt Isabetta szobájába került és amennyire Marsupinus hűségét ismerjük jelentéseiből,

föltehetjük, hogy ezután ő sem maradt sajt nélkül. Hanem Isabetta udvarmestere elmondta az esetet az ifjú király udvarmesterének, Opalinszkynak, ez pedig nem hiába férfi, elég pletykafészek volt és tovább adta Bonának.

Bona erre nagy jelenetet rendezett. Magához hívatta a gneznai érseket, a plocki püspököt, a kameneci püspököt és Opalinszkyt. Mikor együtt voltak az urak, maga elé idézte Marsupinust és az ő jelenlétében elmondta, hogy rágalmozók állítása szerint ő, a királyné, nem adatott sajtot szeretett menyének. Követelte, hogy Marsupinus mondja meg, kitől hallotta róla ezt a rágalmat. A gneznai érsek is közbeszólt, hogy sokat pletykálnak az udvarban és ennek végét kell szakítani. Marsupinus megkérdezte, szabad-e egész őszinteséggel szólnia. A jelenlevők érthető izgalommal mondták, hogy csak szóljon (dicas, dicas, dicas). Erre ékes orációba kezdett a sajtügyben Marsupinus: «*A nemzetközi jog szerint szokás, hogy a kövelek mindenről tudjanak.* Felsőged legjobban teszi, ha megbünteti azokat, akiktől a gneznai érsek úr hallotta a Felsőgedről szóló rágalmat». Különbön kereken megtagadta, hogy kiadja informátorait.

Bona természetesen föl volt háborodva. Tanúságul hívta az urakat, hogy Marsupinus nem békét szerez és ő emiatt tiltja meg Marsupinusnak, hogy ezután előtte mutakozzék.

Marsupinus attól tartott, hogy Lengyelországból csúfosan kikergetik, kért utasítást, mit tegyen, minthogy őt nem szívesen túrik. Ferdinánd természetesen aggódott leányaért és maradást parancsolt. Rendelte, hogy minél szorgalmasabban szerezzen híreket a kis királynéről. Megbotránkozását fejezi ki Ferdinánd afölött, hogy Litvániába küldik az ifjú férjet felesége nélkül, mintha nem szeretnék egymást, «ez embertelen dolog», különösen a pestis miatt, mely főleg a fiatalokat ragadja el.

Nem segített Ferdinánd levele semmit, az ifjú Zsigmond július 30-án elutazott és amint a későbbiekből gyanítani lehet, ha felesége nélkül is ment, nem maradt nőtársaság nélkül.

Marsupinus egyelőre folytatta jelentéseit. Az öreg Zsigmond, felesége és a fiatal királyné Masoviába utazik a pestis elől, amelyben július 31 táján már naponta 60 ember halt el. Erzsébet mellett négy lány és két igen tisztes lengyel asszony marad. Még vasárnap (július 29) meglátogatta Isabetttát férje, de csak két szót váltott vele és elment. Éjjel mindig külön vannak, ez már az egész városban beszéd tárgya. Marsupinus helyzete kétséssé vált az udvar utazása miatt: a pestis miatt Krakóban nem maradhatott, az udvarral Bona hívása nélkül nem mehetett. Bosszúságában most azt ajánlotta Marsupinus, hogy Ferdinánd bírja rá bátyját, a császárt, Bona megsértésére. Bona követeket küld hozzá. a leghitványabb embereket egész országából, két kislányt küld velük ajándékba a császárnak, gondoskodjék Ferdinánd, hogy Károly úgy fogadja ezeket, amint Marsupinust fogadták Lengyelországban.

Mivel látja Marsupinus, hogy nem maradhat Erzsébet mellett, igyekszik őt előkészíteni az elhagyatottságra: legyen türelmes, kacagjon mindent. Isabetta ezt meg is ígérte. «Nehéz a helyzete, mert Bona dühös reá. A multkor a plocki püspök Isabetthához küldte zenészeit és énekeseit, Bona dühös lett, őt már az is kihozza a sodrából, ha valaki egy szál rózsát küld a fiatal királynénak. De mennél több rosszat mesél róla Bona, annál jobban szereti a nép Isabetttát. Tehetetlen dühében az örült, esztelen, dühöngő Bona mindent a józan ész ellen mond és tesz, nincs mód a lecsillapítására, meg fogja ölni jámbor, bölcs, kegyes és jó öreg férjét. «Szégyen megírni, hogy miket művel.»

VII.

1543 augusztus végéről Isabetta betegségét jelenti Marsupinus. A talpán keletkezett kelés, térdig megdagadt a lába, már attól féltek, hogy a járványos betegség ragadt reá, de jobban lett.

Végre Ferdinánd hazarendelte Marsupinust, aki maga is kérezett. Zsigmond, az öreg lengyel király, kísérelésében megírta, hogy Marsupinus is elmondhatja, hogy Isabetának semmiben sincs hiánya, — tehát Marsupinusra vagy utódjára szükség nincsen.

Megtoldotta Zsigmond állításait Bona levele, melyet december 7-én írt Herbersteinnek, a házasság egyik szerzőjének és tanujának. «Mikor Erzsébet idejött, sápadt, szomorú, gyöngö volt, szinte félholt, most vidámabb, arca piros, ő maga testesebb», Marsupinus pedig rágalmazó.

Erre aztán ugyancsak megadta a választ Herberstein. Isabetta sápadt és szomorú lehetett érkezésekor az út fáradalmi miatt, de ő egyébként nagyon egészséges színű szokott lenni. Megírta Herberstein nyíltan mindazt, amit Marsupinus szerint Lengyelországban erről a házasságról beszéltek és kereken követelte, hogy az ifjú Zsigmond legyen feleségével házastársi együttélésben, «amint az keresztény és dicséretreméltó uralkodókhoz illik».

Herberstein vádjait természetesen nem hagyta szó nélkül Bona, megfelelt azokra a vádakra is, amelyek nem a házassággal kapcsolatban merültek föl. Nem igaz, hogy ők örömtüzeket gyújtattak volna Esztergom, Székesfehérvár és a többi magyar várak elestének hírére, ellenkezőleg, ő nagyon búsult, hogy ezek pogány török kezére jutottak. Az igaz, hogy máglyák égtek Nizsepolomicében, mert Zsigmond nagy betegsége miatt — még mozdulni sem bírt — az orvosok elrendelték, hogy naponta a várban és a váron kívül köröskörül *a levegő javítása végett tölgy- és ürömlévérlakásokat égessenek*. Ez a levegőjavítás egy hónapig tartott. Isabetát a lengyel udvarban szeretik, csak rosszakarók beszélnek egyebet.

1544 tavaszán új fordulat jött. Könnyű dolog egy férfit befonni fiatal nőnek, még ha saját férje is az a férfi.

Isabetta magától jött-e reá, vagy más tanácsára, kedves leveleket kezdett irogatni távollevő férjének. Az pedig mit tehetett volna, válaszolt, köszönte a boldog új év kívánságot és írt egyebeket is. Zsigmond február 2-i levele így szólt: «Üdvözetemet és legteljesebb szerelmemnek állandó növekvését. Fenséges hercegnő, igen kedves feleségem, megkaptam felséges levelét, melyben szerelmével, igyekezetével és tiszteletével megkeresett és boldog új évet kívánt. Ezt nagyon köszönöm és viszont szívből kívánom, hogy az új év fenségednek boldogan kezdődjék, boldogabban végződjék és jöjjön a következő és még sok más igen boldog esztendő. Ennél kedvesebb és kívánatosabb semmi sem történhet velem, hiszen sorsom és jövőm fenségeddel közös». Isabetta folytatta a levélírást. «Kegyelmes és tisztelendő felséges király úr és férjem uram, alázatosan ajánlom királyi Felségednek igyekezetemet és hűséges szolgálatomat. Kegyelmes király és lelkemnek igen kedves férje, eddig is láttam Felségednek hozzám való házastársi szerelmét (ennek ugyan az ellenkezőjéről épen eleget írt Marsupinus), mégis nagyon kedves volt Felséged leveléből olvasnom, hogy sorsomat és jövőmet velem együtt viseli. De mivel Felségedet annyira kívánja és keresi a szívem, hogy Felséged nélkül semmiképen sem tud megnyugodni, ne vegye vétkemül Felséged, ha ismét és ismét a legengedelmesebben könyörgöm Felségedhez, hogy megsajnálva hűséges cselédjét, méltóztassék

hozzá visszatérni. Ezzel a jótéteménnyel engem Felséged örökre lekötelez, miután már úgyis önként lekötöttem magamat, így követni fogja Isten parancsát és legjobban gondoskodik saját üdvösségéről. Krakkóban, úgy mondják, megszűnt a pestis, Litvániában erre az évre félnek tőle.» (1544. febr. 22.)

VIII.

Ilyen levélváltogatással telt el az 1544. év tavasza. Nyárára komolyabb levelezés indult meg a lengyel királyi család és Ferdinánd között. Szokás szerint egyszerre írt az öreg és az ifjú király ugyanabban az ügyben: már egy éve eltelt az esküvőnek és Felséged mégsem küldi a *hozomány*nak rég esedékes második részletét.

Szeptemberben az ifjabbik Zsigmond rokonai szeretettel írja Ferdinánd királynak, hogy a házassági szerződés értelmében, *aki meg nem tartja a szerződés föltételeit* (Ferdinánd nem tarthatta meg, mert a nehéz török háború miatt minden halasztás után újabb haladékokat kellett kérnie), *200.000 aranyat tartozik fizetni* a másik félnek, amelynek joga van a követelés biztosítására a szerződést szegő fél birtokait lefoglalni!

Ferdinánd újabb haladékokat kért és kapott, míg végre 1545 március 7-én megegyezhetett ugyanannak a Herbersteinnek közvetítésével, aki annyiszor szerepelt ebben a házassági ügyben.

A megegyezés szerint Erzsébet a hozomány kifizetésekor lemond örökösödési jogáról, jegyajándék címén rá fogják írni Bona volt birtokait. A hozományt az ifjabbik Zsigmond emberei fogják átvenni. Kikötötték, hogy hamis vagy nem elég jó arany, vagy tallér ne legyen a pénz közt, különösen a liegnitzi Frigyes arany- vagy ezüstpénze ne legyen benne. Herbersteinék szeretnék volna, ha ausztriai becslés szerint vették volna el a pénzt a lengyel biztosok, eszerint 3 tallér lett volna két jó magyar arany, de aztán belenyugodtak a lengyel becslésbe: ezer és néhány száz aranyért nem akartak szakítást előidézni.

A kifizetés csak 1545 április 15-én történt meg. 16-án Ferdinánd levélben kérdezősködik lánya felől, azt hallotta, hogy lázas. 23-án az ifjabbik Zsigmond ír Ferdinándnak, hogy Isabetta nagybeteg volt, de már jobban van, pedig az orvosok is lemondtak róla. Ugyanezt a hírt ismétli a plocki püspök május 3-i levele. Közben jött a tarnovi gróftól egy hír arról, hogy Bona mindenhatósága végéhez közeledik, kincseit Olaszországba küldte és készül odamenekülni az idősebbik Zsigmond halála esetére.

Ennek a levélnek alapján megnyugodhatott Ferdinánd, hogy lányának sorsa nemsokára jobbra fordul, nem kell a rosszakaratú anyóssal tovább küzdenie. Annál lesújtóbb lehetett reá a derült égből érkező villámcsapás.

IX.

«Hogy mi történt Erzsébettel — írja a plocki püspök meghatott levélben 1545 június 22-éről —, azt megtudja Felséged a király leveléből. Nekem nagyobb gyászt és fájdalmat okozott ez az eset, semhogy szavakkal kifejezni tudnám, hiszen teljes lélekkel az övé voltam. Vigasztalni akarnám Felségedet, de magam szorulok vigasztalásra. A fájdalomtól nem is tudom, mit írok. Ha könnyekkel életre lehetne őt kelteni, elolvadni szeretnék a könnyekben. Ha érényeit kell becsülni és nem éveinek számát, akkor eleget élt, nem lehetett volna szentebb, jobb, mint volt...»

Lengyelországból elküldték az orvosi jelentést is a fiatal halott utolsó betegségéről, de ezt nem láttam az iratok között.

Erzsébet halálával még nem voltak elintézve ügyei.

A vele volt lányok hazatértek. Ferdinánd azt várta, hogy ezek magukkal hozzák azt, amit Erzsébet vitt és amit Lengyelországban ajándéku kapott: ékszereket, gyűrűket, arany és ezüst edényeket, ruhákat. Követet küldött ezekért Lengyelországba. Utasításul adta követének, Lang dr.-nak, hogy ha a lengyelek arra találnak hivatkozni, hogy Lengyelországban nem szokás a királyné parafernumának visszaadása, Lang vegye tagadásba ezt a szokást, hivatkozzék a házassági szerződésre, amelyben nincs szó az egyes országok szokásáról.

Sokáig húzódott ez az ügy is, két esztendőnél több telt el, míg kiegyeztek. Ferdinánd lemondott Erzsébet arany- és ezüstneműiről, ékköveiről, gyöngyeiről, «tüvel festett szöveteiről» (textili acu picta), ennek fejében kapott 30.000 aranyat.

Úgy látszik, nem gyanakodtak a fiatal asszony halála miatt. Nemsokára megkísérelték az özvegy ifjú király kiházását, — az orániai herceg özvegyét kínálta neki Ferdinánd Herberstein útján.

Zsigmondnak nem kellett ez az özvegy, bizonyára nem találta elég előkelőnek, de meg nem is kellett neki más feleség, mint Radziwill Borbála. Ezzel pedig még a lengyelek sem voltak megelégedve; úgy beszéltek, hogy ez a nő megbabonázta a királyt. Az öreg Zsigmond halála után országgyűlésen követelték az ifjú királytól, hogy váljék el tőle.

Országának elégtelensége miatt Zsigmond békét kívánt szomszédaival, tehát közeledni igyekezett Ferdinándhoz. Ferdinándnak szüksége volt mindenkire a törökök ellen, Zsigmondra pedig különösen nagy szüksége volt az Izabellával Erdély átadásáért folyó tárgyalásokban. A török ellen Zsigmond segítséget adni nem tudott, de elég nagy nyereség volt Ferdinándra nézve az, hogy nem akadályozta az erdélyi terveket, sőt Izabellát férjhez akarta adni, amint 1549 január 10-én írta Ferdinándnak. Erdélyben sokáig csak Fráter György működött Ferdinánd érdekében, emiatt haragudtak sokan Ferdinándra és Fráter Györgyre, amint Zsigmond mondta Ferdinánd követének, még azt is rossz néven vette Izabella és Petrovics, hogy Ferdinánd csak a barát «kincstárnál» (apud solum *kinstardum*) tartott követet.

Ferdinánd aztán megegyezett, megkapta Erdélyt, de tovább is félthette, mert Izabellának pártja is volt Erdélyben. Egyrészt ez lehet az oka, hogy hét évvel legidősebbik lányának halála után Zsigmondhoz adta feleségül Katalin lányát. Követe, Lang dr., ekkor azt tanácsolta, hogy Katalin őrizkedjék a litván asszonyok főztjétől (Erzsébet Litvániában halt meg) és őrizkedjék a varázslástól (ezzel bizonyára Radziwill Borbálára célzott). Ez sikerült Katalinnak. 19 évig élt mint Zsigmond felesége, így is fiatalon, 39 éves korában halt meg Linzben, ahol rokonait látogatta meg. Alig félesztendőre követte őt a halálban férje is.